

С. Г. ДЕНИСЮК

СТРАХ ЯК СПЕЦИФІЧНА ФОРМА КОРЕКЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Розглядається страх як психологічний феномен, що виступає специфічною формою корекції взаємин у політиці. Аналізуються причини наростання страху і тривоги в суспільстві та способи їх штучного впровадження владною елітою в політико-комунікаційний простір для спрямування змін в бажаному напрямку.

Ключові слова: страх, тривога, політична комунікація, владна еліта.

Рассматривается страх как психологический феномен, который выступает специфической формой коррекции взаимоотношений в политике. Анализируются причины нарастания страха и тревоги в обществе и способы их искусственного внедрения властной элитой в политико-коммуникационное пространство для создания изменений в желаемом направлении.

Ключевые слова: страх, тревога, политическая коммуникация, властная элита.

Fear is considered as the psychological phenomenon which has the specific form of correction of mutual relations in a policy. The reasons of increasing fear and anxiety in society and methods for artificial introduction by ruling elite in the political communicative space for direction of changes in the desired way are analyzed.

Key words: fear, anxiety, political communication, ruling elite.

Політична комунікація (між особами або групами осіб), як процес взаємодії, формується як свідомо, так і несвідомо в процесі сприйняття політично значущої інформації, подій, політичних діячів та ін. Чинниками і формами певної корекції такої комунікації виступають різноманітні політичні, економічні, культурологічні, психологічні феномени і стани. Одним із таких психологічних станів є страх (тривога), який впливає на кожного із учасників політичної комунікації по-різному (конструктивно або деструктивно) і змінює, певним чином, політико-комунікаційний простір.

Так, страх і тривожність можна помітити практично на кожному рівні взаємин у сфері політики: по-перше, політична еліта, намагаючись різними шляхами завоювати довіру електорату заради влади, знаходиться в стані напруги і тривоги. По-друге, політичні діячі, захищаючи інтереси великого капіталу, здійснюючи певні непопулярні кроки, відчувають тривогу через можливе непорозуміння і не підтримку з боку громадян. По-третє, громадяни в нестабільних суспільно-політичних умовах, підвищеній інформатизації суспільства теж почуваються певною мірою розгублено і тривожно.

Проблеми політико-комунікативних процесів, поняття «страх» і «тривога» розглядаються в працях як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Стосовно страху, то перші спроби його дослідити були зроблені ще філософами найрізноманітніших шкіл і напрямків. Так, роздуми щодо природи страху є у працях Аристотеля, Т. Гоббса, Р. Декарта, І. Канта, А. Камю, С. К'єркегора, М. Монтеня, Платона, Ж.-П. Сартра, Б. Спінози, П. Тілліха, Л. Фейєрбаха. Так, Спіноза писав про «свободу від страху», що держава повинна «звільнити кожна людину від страху, щоб вона могла жити і діяти, відчуваючи свою захищеність і не спричиняючи шкоди собі і своїм близьким»¹.

На думку П. Тілліха, існує три форми тривоги: тривога долі і смерті, тривога порожнечі і втрати сенсу, тривога провини і осуду. П. Тілліх наголошує, що тривога в усіх трьох видах – екзистенціальна, вона властива людському існуванню як такому. Слід зазначити, що філософи-екзистенціалісти розуміли страх, як позитивне явище, – він необхідний для активізації рефлексивних процесів для вирішення складних ситуацій².

В процесі нашого дослідження використані праці стосовно комунікації Г. Алмонда, Б. Барельсона, Д. Белла, Г. Блумера, Ю. Буданцева, С. Верба, Н. Вінера, М. Коттре, Г. Лассуелла, П. Лазарсфельда, У. Ліппмана, Н. Лумана, Г. Маклюєна, Т. Парсонса, К. Сайне, З. Фрейда, У. Уівера, Р.-Ж. Шварценберга, Ю. Хабєр-маса та ін.

Варто відзначити праці з вище окреслених проблем таких сучасних авторів: В. Андрушенка, О. Бабкіної, В. Бебика, В. Бортнікова³, І. Варзара, В. Горбатенка, М. Головатого, О. Донченка, В. Корнієнка, Л. Кочубей, С. Кара-Мурзи, І. Кресіної, Г. Почепцова, Ф. Рудича, В. Северинока⁴, В. Чигріна, І. Шаблінського, Ю. Шайгородського та ін.

Головною темою перерахованих публікацій є переважно аналіз каналів політичної комунікації, культурологічних основ взаємин в політиці. Проте дослідженню ролі страху і тривоги, що змінюють комунікацію між політиками і суб'єктами, практично не приділяється уваги в політологічних дослідженнях. Тому, виходячи із практичної і теоретичної актуальності теми, метою статті є дослідження феномену страху як специфічної форми корекції взаємодії суб'єктів політичної комунікації.

Взагалі дослідження страху як вітчизняними, так і зарубіжними вченими на сьогодні не призвело до виведення єдиного і загальноприйнятого визначення цього поняття. Так, страх визначали як почуття, емоцію, пристрасть чи фрустрацію (П. Анохін, Дж. Боулбі, В. Вілюнас, К. Изард, М. Левітов, Ф. Ріман, З. Фрейд, П. М. Якобсон та ін.). У «периферичній» теорії емоцій К. Ланге страх розглядається, як базова емоція, що пов'язана з реакцією на зовнішню загрозу, і є явищем, спорідненим з печаллю⁵.

Детального розгляду проблема страхів і тривоги набула у працях З. Фрейда, які багато у чому схожі з поглядами С. К'єркегора. Обидва дослідники розмежували поняття «страх» і «тривога» так: страх – це реакція на конкретну загрозу, в той час як тривога – на невідому і невизначену небезпеку. Класичною роботою з цього питання є праця «Страх», в якій цей стан визначається як такий, що не вказує на об'єкт, а тривога вказує саме на об'єкт. Під поняттям «страх» в основному розуміють суб'єктивний стан, який часто називають афектом⁶.

Розглядаючи політичну комунікацію, як процес обміну, обробки і засвоєння інформації, зауважимо, що він досить часто спрямовується і визначається почуттями, зокрема, страхом. Це природно, оскільки політично значуща інформація сприймається особою досить часто емоційно через те, що вона стосується життя людини. В нашому дослідженні під страхом ми розуміємо неприємне емоційне переживання через певні політико-комунікаційні процеси, коли людина усвідомлює, що їй загрожує небезпека. Щодо тривоги, то вона є станом переживання невизначеної загрози, що виникає внаслідок тривалого накопичення негативної політичної інформації.

Політична комунікація може призвести до появи страхів різних видів, зокрема, використовуючи класифікацію З. Фрейда, на нашу думку, доцільно виокреми-

ти: об'єктивний (реальний страх), невротичний і моральний страхи⁷. Об'єктивний страх виникає як реакція на небезпеку в реальному просторі політики, невротичний – на невідому небезпеку, яка є внутрішньою і свідомо не визнається, моральний страх – «тривожність совісті», що в більшій мірі стосується суб'єктивної політичної комунікації.

В історії відомі приклади, коли стан страху (тривоги) в суспільстві досить часто використовується політиками для досягнення своїх цілей. Наприклад, відомо, що фашизм зародився і набрав сили той період, коли всі жителі країни відчували тривогу. Так, П. Тілліх, свідок приходу до влади Гітлера в Німеччині, так описує ситуацію в Європі в 30-ті рр. ХХ ст.: «Перш за все, скрізь відчувався страх або, точніше, якась невизначена тривога. Була втрачена економічна і політична стабільність, крім того, люди не могли знайти захисту також і в культурі, і в релігії. Ніби не було на чому будувати: всі підстави виявилися зруйнованими. Люди весь час очікували якоїсь катастрофи. Тому у всіх з'явилося жадібне прагнення до надійності і безпеки. Свобода, яка приносить страх і тривогу, втратила свою привабливість; краще міцна надійна влада, ніж свобода і страх»⁸.

У такі періоди люди чіпляються за авторитарну владу, щоб позбутися тривоги. В цьому сенсі тоталітаризм відіграє в суспільстві ту ж роль, що і невротичний симптом, що захищає людину від нестерпної тривоги. Г. Меф'юс, який бачив розвиток італійського та іспанського фашизму, писав: «Фашизм був подобою тюремної камери, де людина отримує якусь захищеність, дах над головою і щоденне харчування»⁹.

Подібну роль, з певними суттєвими відмінностями, відіграє і комуністичний тоталітаризм. Так, А. М. Шлезінгер зауважив: «Комунізм заповнив «вакуум віри» – пусте місце, залишене офіційною релігією, що втратила своє значення. Нова ідеологія давала прагнення до мети, яке виліковує людину від болісної тривоги і сумніву»¹⁰. Тобто тоталітарні режими є не тільки наслідком економічних причин, а й продуктом духовного, етичного і психологічного вакууму, що виник у Західній Європі після зруйнування буржуазних традицій. За словами М. Ебона, комунізм народжується з «відчайдушного бажання знайти напрям в хаосі і порожнечі. В цьому хаосі панує тривога», тоталітаризм отримує силу через те, що він, як симптом, «пов'язує» тривогу і приносить деяке полегшення»¹¹.

Крім подібних симптомів тривоги в ці роки на соціально-політичну сцену виходять прояви невизначеної тривоги. В той час люди повторювали слова Ф. Рузвельта: «Єдина річ, яку ми маємо боятись – це власне самого страху». Це свідчить про те, що люди поступово почали усвідомлювати, що таке тривога перед обличчям соціально-політичних змін. Так, поява атомної енергії перетворила невизначену тривогу в дещо конкретне. Коли вперше були скинуті атомні бомби, Н. Казенс зазначив: «Початок атомної ери приніс не надію, а скоріше страх. Примітивний страх, страх невідомого перед силою, яку людина не може підкорити і зрозуміти. Це класичний приклад страху перед ірраціональною смертю, який вирвався із несвідомого у свідомість, наповнив нас первісним жахом... Там, де людина не знаходить відповіді, вона зустрічається зі страхом»¹².

Тобто людина, отримуючи негативну інформацію про певні політичні події, опиняється в стані страху. Оскільки сьогодні такий інформаційний потік є постійним і пролонгованим, то стан тривоги стає тривалим і виступає ґрунтом для корекції політичної комунікації. Це, звичайно, негативний вплив: особа в стані тривоги стає розгубленою і більш сприйнятливою для маніпулятивного

впливу в процесі політичної комунікації.

Хоча, заради справедливості, відмітимо, що є і певна його конструктивна дія. Мова йде про тривожність, як чинник підвищення соціально-економічного рівня життя, що стимулюватиме людей швидко шукати вихід із складних ситуацій. Однак тут є актуальним таке питання: «Чи зможе суспільство використати тривожну політичну ситуацію для формування стабільної політичної комунікації і покращення життя громадян?».

Як правило, тривогу і страх підсилює те, що люди не можуть знайти конкретного винуватця зла, на якого можна було б спроєкувати наші страхи. Тривогу додатково підсилює і той факт, що ми самі (суб'єктивно і об'єктивно) є учасниками проблеми. Така ситуація потребує осмислення з боку громадян, щоб це надалі не гальмувало побудову політичної комунікації більш високого цивілізованого рівня.

Стосовно страхів політичних діячів, то цікавим є аналіз діяльності української владної еліти. Для боротьби із страхом втратити владу політики використовують крім психологічних, різноманітні правові механізми (наприклад, приймають закон про вибори 2011 р., вносять зміни до Конституції країни, які є вигідними для певних політичних суб'єктів). Наприклад, такі політичні події в Україні, як ув'язнення опозиціонерів, неприйняття владою інакомислення, використання силових способів впровадження будь-яких рішень, дають привід вважати, що влада відчуває тривогу і тому намагається розв'язати проблеми, копіюючи політичні моделі двох держав – Росії і Білорусі.

Така політико-комунікаційна стратегія влади, на наш погляд, визначається об'єктивними і суб'єктивними факторами. По-перше, період «свята демократії» часів постмайданної влади породив у суспільстві іншу потребу – потребу в порядку, а саме, в реалізації обіцяних і очікуваних реформ, замість яких В. Ющенко пропонував суспільству пострадянський націоналізм.

По-друге, сучасна владна еліта розуміє ефективність влади в сильному і контролюючому впливі. На жаль тут контроль виступає самоціллю, а не одним з елементів механізму управління. А головним в способі та мотивації управління тут є страх, як своєрідне підґрунтя політичної комунікації. Взагалі сучасний політик, отримавши владу, відчуває такі страхи: втратити владу, бути знищеним, страх перед опозицією, олігархами, журналістами, терористами, незадоволеними громадянами, непередбачуваним майбутнім тощо.

Розглядаючи страх, як чинник політичної комунікації, зазначимо, що наша країна є молодою державою, в якій немає багатовікового страху перед владою, як у росіян. Українець може поважати владу чи зневажати її, але упадати перед нею – ніколи. Тоді як для росіянина влада – це найважливіша частина політичної ідентичності, а, звідси, – різні моделі політичної системи – авторитарна модель Росії і варіант поліцентричної влади України.

Стосовно подолання страху то, насамперед, в просторі взаємин всередині влади, безумовним позитивом є те, що сьогодні стабілізувалась комунікація, і прийняття рішень реалізується дуже швидко, не гальмуючи в її лабіринтах. Проте політична комунікація між владою і суспільством в Україні з кожним днем все більше щезає і, замість двостороннього зв'язку з народом (як запоруки вірних дій), влада намагається всіляко уникати будь-якої зворотної реакції. В такій ситуації тривога і страх в суспільстві зростатиме, що стримуватиме розвиток політичної комунікації і проведення необхідних реформ.

Певні страхи продемонстрував, наприклад, С. Тігіпко, який під час прези-

дентської виборчої кампанії позиціонував себе, як прибічник ліберального підходу в реформуванні економіки України, був лідером партії «Сильна Україна», а після перемоги В. Януковича прийняв пропозицію Президента стати віцепрем'єром з економічних питань в уряді М. Азарова, а 9 грудня 2010 р. став Міністром соціальної політики України. Очевидним є те, що страх спонукав політика прийняти пропозицію, а інший вибір приніс би, скоріш за все, поразку і занепад кар'єри політика.

Так, в просторі політичної комунікації можна констатувати: по-перше, зростання дистанції у комунікації між владою і суспільством; по-друге, не контрольованість ситуації з боку влади, придушення адміністративно-силовим шляхом виступів населення, що сприяє наростанню страху і тривоги серед громадян.

Якщо «помаранчева» влада уособлювала одну крайність – самовідчуття того, що вона прийшла всерйоз і надовго, а тому може не поспішати взагалі з реформуванням тих чи інших інститутів. То влада діюча уособлює іншу крайність – страх все втратити, а, звідси установка на те, щоб максимізувати свої прибутки. Можна погодитись із Міністром закордонних справ України К. Грищенком, який говорить, що Україні потрібна принципово нова, не чужа, а своя ідеологія – так як шаблони зовнішньополітичної стратегії «геть від Москви» і «російській світ» загісні для нас¹³, яка могла б сприяти подоланню тривоги в суспільстві. Проте ознак появи такої ідеології в найближчій чи далекій перспективі поки що не видно.

Страх коригує, певним чином, і взаємини між державами. Чимало науковців звертають увагу на те, що процес об'єднання Європи стимулюється страхом. Як зазначає професор соціології університету ім. Фрідріха Шиллера Х. Бест, «Раніше існувала радянська загроза, яка замінила німецьку загрозу. Страх впливає на інтеграційні процеси. Часто говорять: об'єднуйтесь або загинете... руський фактор і руська загроза в Європі являються одним із постійних страхів протягом всієї історії»¹⁴. За словами Х. Беста, сьогодні новий етап «російської загрози», який пов'язаний із «поверненням Росії як великої держави», що користується своїми енергетичними можливостями – поставками енергоресурсів в Європу, таким чином, отримуючи ефективний важіль тиску. Учений слушно зазначив, що ця хвиля страху перед Росією пов'язана не тільки з питаннями енергетики, але й з військовою та інформаційною загрозами (наприклад, конфлікт Росії і Грузії в 2008 р.).

Таким чином, по-перше, страх слід вважати психологічним феноменом, який не лише паралізує волю, але й суттєво впливає на сприйняття, мислення і поведінку політика, викликаючи відчуття небезпеки. Тому в процесі політичної комунікації він здійснює оціночну, синтезуючу, сигналізуючу, регулюючу, евристичну функції.

По-друге, страх реально здатен коректувати політико-комунікаційний простір конструктивно або деструктивно на всіх його рівнях (вертикальному і горизонтальному).

По-третє, страхи в політичній комунікації можна класифікувати так: об'єктивний, невротичний і моральний. Страх і тривога в суспільстві, як правило, виступають основою для формування авторитарної комунікації. Владна еліта, відчуваючи невпевненість і страх, гальмує процеси демократизації взаємин і розвитку цивілізованого діалогу.

По-четверте, підтримка і наростання страху в сучасному українському

суспільстві обумовлені: відсутністю адекватного, об'єктивного інформаційного супроводу дій владної еліти, що пояснював би логіку тих чи інших рішень – кадрових, політичних, економічних та інших; відсутністю філософії влади, цілісності дій, але є заміна їх тотальним контролем. Монополізація владних повноважень не переростає в політику творення держави і формування демократичної політичної комунікації.

По-п'яте, страх реально здатен коректувати ідеологію взаємин між суб'єктами політичної комунікації. Способами реалізації цієї стратегії можуть бути такі: спекуляція на національних почуттях громадян і державному патріотизмі; створення образів «ворогів» нації і благополуччя; проголошення рятівниками нації тих або інших політичних суб'єктів; проголошення певних сил, що консолідувалися навколо диктату, рушійною силою світового прогресу; навмисне виокремлення процесу соціалізації громадян від загальних реальних гуманістичних процесів розвитку суспільства; загравання з людьми, засноване на сутнісних, загально-людських цінностях, з метою досягнення будь-якою ціною власних цілей.

З розвитком суспільства, техногенної цивілізації, яка руйнувала біологічну основу особи впродовж декількох тисячоліть, навантаження страху на людину постійно збільшується, людина всупереч логіці не звільняється від стародавніх страхів, а навпаки, підсилює їх і постійно створює нові. Людська цивілізація йде шляхом страху, перетворює людей на маси, масовим стає і страх, який усереднюється, стає єдиним для всього людства.

Тому потребують подальшого вивчення механізми подолання страху в процесі політичної комунікації на всіх її рівнях для забезпечення умов гармонійного розвитку сучасного суспільства.

1. *Спиноза Б.* Сочинения. В 2-х томах. Т. 1. / Вступ. стаття К. А. Сергеева – Изд. 2-е. – СПб.: Наука, 1999. – 489 с. 2. *Газнюк Л.* Філософські етюди екзистенціально-соматичного буття: Монографія. – К.: ПАРАПАН, 2006. – С. 249. 3. *Бортніков В. І.* Політична участь громадян України в умовах демократичного транзиту: Автореф. дис. ... д-ра політ. наук за спец. 23.00.02; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корещького. – К., 2008. – 35 с. 4. *Северинюк В. М.* Політична поведінка як феномен суспільного життя: теоретико-методологічні проблеми: Автореф. дис. ... д-ра політ. наук за спец. 23.00.01; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2010. – 32 с. 5. *Кузнецова Е. Н.* Психологические особенности проявления страхов у педагогов и врачей на уровне структур обывденного сознания: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Ставропольский государственный университет – Ставрополь, 2003. – 217 с. 6. *Чернавский А.Ф.* Системное исследование страха: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.01. – Екатеринбург, 2008. – 27 с. 7. *Фрейд З.* Введение в психоанализ: Лекции / Ф. Бассин и М. Ярошевский. – М.: Наука, 1989 – 456 с. 8. *Tillich P.* The Protestant era. – Chicago: The University of Chicago Press, 1947. – P. 245. 9. *Herbert L. Matthews:* The Education of a Correspondent. – New York: Harcourt, Brace & Company, 1946. – P. 550. 10. *Мэй Р.* Смысл тревоги; Пер. М.И. Завалова и А. Ю. Сибуриной. – М.: Институт общегуманитарных исследований, 2011. – 416 с. 11. *Ebon M.* The Soviet Propaganda machine. – New York: McGraw-Hill, , 1987. 12. *Modern man is obsolete* // New York, 1945. – P. 1. 13. *Яхно О.* Украина Януковича: стабильность как форма кризиса // Українська правда. – 21 января 2011. – Режим доступа: http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2011/01/21/5813361/view_print. 14. *Тарасенко Д.* Европу объединяет страх перед Россией? // Литовский кур'ер. – № 38 (865). – 2011. – Режим доступа: <http://www.kurier.lt/>.